

Dr hab. Petar Sotirow, prof. uczelni
Instytut Językoznawstwa i Literaturoznawstwa
Katedra Językoznawstwa Słowiańskiego
Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

Recenzja rozprawy doktorskiej mgr Moniki Skrzyszewskiej pt. *Językowy obraz „Serba muzułmanina” w serbskim dyskursie politycznym i publicystycznym (od przełomu XIX i XX wieku do wybuchu I wojny światowej)*

Ogólna ocena rozprawy

Przedstawiona do oceny rozprawa doktorska została przygotowana na Wydziale Filologicznym Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie pod kierunkiem naukowym prof. dr. hab. Macieja Czerwińskiego. Obejmuje ona 235 stron, z których 192 strony to tekst autorski. Zapoznanie się z tekstem rozprawy upewnia, że posiada ona wszelkie cechy dzieła naukowego, w którym zaprezentowano skuteczne rozwiązanie aktualnego i jednocześnie wystarczająco skomplikowanego problemu badawczego za pomocą odpowiedniego, trafnie wybranego instrumentarium badawczego. Argumentacja tejże ogólnej oceny zawarta jest w dalszej części recenzji.

Aktualność i ważkość problemu badawczego

Jak tytuł wskazuje, obiektem badawczym rozprawy mgr Moniki Skrzyszewskiej jest pojęcie *Serba muzułmanina*, które implikowane jest w twórczości kilku pochodzących z Bośni i Hercegowiny, pracujących na przełomie XIX i XX wieku twórców literackich o zadeklarowanej serbskiej tożsamości narodowej. Celem autorki było na podstawie ich twórczości zrekonstruowanie treści tego pojęcia, które przyczyniłoby się do lepszego zrozumienia wyrazu *Serb muzułmanin* i pozwoliłoby odpowiedzieć na pytanie czy wyraz ten stanowi alternatywne określenie serbskości. Zagadnienie, z którym się zmierzyła doktorantka, należy uznać zarówno za niezwykle ważne, jak za takie, które nie utraciło swojej aktualności. Jak wiadomo, zagadnienie to dotyczy pewnej bardzo specyficznej grupy ludności (skupiona w różnych regionach, najwięcej w Bośni i Hercegowinie), która zaistniała na Półwyspie Bałkańskim w skutek jego burzliwej historii. Chodzi tutaj o ludność, która przeszła na islam podczas panowania Imperium Osmańskiego, a od wielu lat stała się ona obiektem dociekań ze strony przedstawicieli różnych dyscyplin naukowych, w tym ze strony historyków, etnologów, socjologów, politologów, folklorystów, językoznawców i in. Trzeba przyznać, że mimo to

wiele kwestii wokół tejże ludności pozostaje niejasnych i wywołuje dyskusje, na przykład kwestia okresu i przyczyn przejścia na islam, kwestia postawy tej ludności podczas niektórych znaczących wydarzeń na Bałkanach, problem określenia i samookreślenia etnicznego i narodowego oraz istoty języka i kultury tej grupy ludzkiej i in. Na złożoność problemu związanego z zislamizowaną ludnością chrześcijańską Bałkanów wskazuje przynajmniej bogactwo wyrażen językowych, którymi nazywany jest członek tejże grupy (np. w Serbii - *Turčin, poturica, Bošnjak*; w Bułgarii - *byłgaromohamedanin, pomak, poturnak*). Wszystko to pokazuje, że Pani mgr Monika Skrzyszewska podjęła się wystarczająco trudnej i wieloaspektowej problematyki, która zasługuje na uznanie.

Ocena struktury pracy

Praca składa się z wprowadzenia, 4 rozdziałów, zakończenia, bibliografii, aneksów, streszczenia w języku angielskim. W tekście części wstępnej autorka zaproponowała informacje na temat przyczyn, które posłużyły za inspirację do zajęcia się problemem Serbów muzułmanów. Określono dokładnie obiekt i cele badawcze oraz wskazano na źródła materiału badawczego. Rozdział pierwszy ma charakter teoretyczno-opisowy, w nim opisano zastosowaną metodę badawczą wraz z aparatem pojęciowym, pokazano również (w zarysie) stan badań na Serbami muzułmanami w okresie od końca XVIII stulecia do przełomu XIX i XX wieku. Kolejny rozdział stanowi swoistą kontynuację poprzedniego rozdziału, gdyż obejmuje informacje na ten sam temat, tylko że odnoszące się do innego okresu – od przełomu XIX i XX wieku do wybuchu I wojny światowej. Zdaje się, że wszystkie te informacje mogłyby się znaleźć w jednym rozdziale, jednak zapoznanie się z tekstem pokazuje, że w pierwszym przypadku chodzi tylko o zarys, natomiast informacje w rozdziale drugim są bardziej szczegółowe, rozbudowane, dotyczą wyłącznie okresu, który jest przedmiotem badań, do tego uwzględniony jest tylko konkretny typ dyskursu – serbski dyskurs narodowy. Trzeci i czwarty rozdział obejmuje wyniki analizy materiału badawczego. W rozdziale trzecim analizie poddano konkretną grupę wyrazów – turcyzmów, które odnajdują się w utworach badanych poetów ze względu na ich rolę w określeniu tożsamości narodowej, w rozdziale czwartym zaś opisano poszukiwania wedle zaprezentowanej w części wstępnej metodologii na temat rekonstrukcji obrazu Serba muzułamanina i profilowania pojęcia *serbskości*. Na uwagę zasługuje fakt, że każda z części analitycznych posiada strukturę zamkniętą, tzn. cechuje się wprowadzeniem, analizą i konkluzją. Tekst pracy doktorskiej zamyka zakończenie zawierające najważniejsze obserwacje i wnioski, po którym następuje wykaz bibliograficzny (tematycznie podzielony). Ważny walor pracy stanowią aneksy, które proponują bogate wizualizacje autentycznego

materiału badawczego. Tak zaproponowaną strukturę rozprawy należy uznać za kompletną i za w pełni odpowiadającą logice badania naukowego.

Merytoryczna ocena poszczególnych części pracy

Rozprawę doktorską otwiera część wstępna (s. 5-10), w której zawarte są informacje niezbędne do adekwatnego zrozumienia dalszej części tekstu. Tutaj określono obiekt i cele badawcze, także bardzo klarownie wyjaśniono motywację podjęcia się tematu, która, m. in. związana była z tym, że wkład twórców muzułmanów mających tożsamość serbską w serbską ideologię narodową dotąd nie był badany. W tejże części znalazło się również wyjaśnienie bardzo istotne. Zapobiega ono powstaniu wrażenia o niekonsekwencji, która wynikałaby z faktu, że w tytule pracy chodzi o dyskurs polityczny i publicystyczny, natomiast materiał badawczy, jak się dowiadujemy, składa się z utworów literackich, przeważnie poetyckich. Należy pochwalić autorkę za to, że wykazała się takim subtelnym zmysłem badawczym i już na początku przedstawiła swoje specyficzne rozumienie pojęcia *gatunku mowy* jako „kategorię organizującą – w zależności od sytuacji komunikacyjnej – przestrzeń dla przepływu dyskursu” (s. 7). Czerpiąc inspiracje z ustaleń badaczy takich jak Michaił Bachtin i Maciej Czerwiński, autorka przyjęła, że badane teksty w kontekście, w którym powstawały, pełniły funkcje raczej agitacyjno-propagandowe i w mniejszym stopniu funkcje estetyczno-artystyczne. Powyższym wyjaśnieniem autorka otworzyła pole do rozpatrywania wybranych utworów jako prezentujące dyskurs polityczno-publicystyczny, tym samym poczyniła słuszny krok ku uniknięciu ewentualnych nieporozumień.

Rozdział pierwszy pt. *O Serbach muzułmanach w serbskim dyskursie narodowym – metodologia i geneza* (s. 11-38 s.) jest istotnym komponentem pracy. Składa się z dwóch stosunkowo niezależnych części. W pierwszej wyłożono metodologię, która została zastosowana w trakcie badania nad wyrazem *Serb muzułmanin*. Metodologia ta została zaczerpnięta z teorii analizy dyskursu oraz z teorii językowego obrazu świata. W tym miejscu należy odnotować pomysłowość autorki, która śladami Edwarda Saïda (autora słynnej rozprawy *Orientalizm*) próbowała zastosować szersze i współczesne podejście do wyrazu *Serb muzułmanin* i spojrzeć na niego przez pryzmat dyskursu, dokładniej – serbskiego dyskursu narodowego, w którym ten wyraz oraz słownictwo z jego pola semantycznego pełniły kluczową rolę w przypadkach mówienia o bośniacko-hercegowińskich muzułmanach. W związku z tym niezbędne było omówienie podstawowego pojęcia *dyskurs*, które uczyniono na podstawie ustaleń wybitnych badaczy z jego zakresu (np. Teun van Dijk). W tejże części nie pominięto również teorii językowego obrazu świata. Uwzględniając doświadczenie lubelskiej kognitywnej szkoły etnolingwistycznej, zwrócono uwagę na pojęcia takie jak: *definicja*

kognitywna, konceptualizacja cech semantycznych leksemu, fasety, kontekst kulturowy, punkt widzenia, profile pojęcia i in. Poruszono również problematykę *pola semantycznego* w badaniach lingwistów niemieckich z lat 30. XX wieku oraz zagadnienia na temat semantycznej zależności między leksemami. Wiedza, którą autorka wykazała się w tym podrozdziale, jest bardzo rozległą i niezbędną dla rozumienia dalszej części rozprawy, a wybraną metodologię można uznać za adekwatną do postawionych celów badawczych.

Drugi podrozdział tego samego rozdziału stanowi zarys historyczny na temat procesu utrwalenia się wyobrażenia o przynależności muzułmanów z Bośni i Hercegowiny do narodu serbskiego. W związku z tym omówiono kryteria, które stawały się stopniowo wyznacznikami serbskości, a były to: wspólny język, wspólne terytorium, wspólne doświadczenie historyczne, więź krwi. Przywołano tutaj rolę prekursorów serbskiej ideologii narodowej i koncepcji włączenia słowiańskich wyznawców islamu (oraz katolicyzmu) w obręb narodu serbskiego w osobach Dositeja Obradovicia, Vuka Karadžicia, Petara II Petrovicia Njegoša, Ilii Garašanina i in. Pod koniec tejże części specjalną uwagę zwrócono na zdarzenia w Bośni i Hercegowinie w roku 1876, które przyczyniły się do późniejszych wydarzeń, mian. do wojny turecko-rosyjskiej w latach 1877-78 i Kongresu Berlińskiego 1878 r., i miały kluczowe znaczenie dla politycznej mapy Bałkanów, szczególnie dla ukształtowania się wielowyznaniowej koncepcji narodu serbskiego.

W rozdziale drugim pt. *O „Serbach muzułmanach” w serbskim dyskursie narodowym od przełomu XIX i XX wieku do wybuchu I wojny światowej* (s. 39-87) kluczowe pojęcie *Serbów muzułmanów* zostało omówione przez pryzmat serbskiego dyskursu narodowego, który powstawał w ramach czasowych będących obiektem rozprawy. Rozdział ten jest imponujący pod względem zawartej w nim informacji odnośnie niezwykle złożonej i bardzo dynamicznej sytuacji politycznej i społecznej w Bośni i Hercegowinie po Kongresie Berlińskim i z ustanowieniem protektoratu austro-węgierskiego. Zawarte tutaj informacje są absolutnie niezbędnym tłem, bez którego nie można zrozumieć genezy pojawienia się grupy twórców wyznawców islamu opowiadających się za serbską tożsamością. Autorka przytoczyła bardzo rzeczywiste fakty pokazujące, że w konkretnym historycznym okresie, kiedy na terenie Bośni i Hercegowiny zaistniała, lansowana przez władze, konkurencyjna idea wspólnoty bośniackiej, muzułmańscy intelektualisci stali się istotnym elementem propagandy serbskiej idei wielowyznaniowej i zjednoczenia się wszystkich Serbów. Stosownie do podjętej problematyki najwięcej miejsca poświęcono pojawieniu się i rozwojowi serbskich periodyków jako przejawu pierwszej, „kulturowej”, fazy serbskiego ruchu narodowego. Zgodnie z oczekiwaniami szczegółowo przedstawiono sylwetkę redaktorów i politykę redakcyjną dwóch czasopism –

sarajewskiego „Bosanska vila” (1885 - 1914) i mostarskiego „Zora” (1886 - 1901), na łamach których okazywały się utwory poetów muzułmańskich stanowiące obiekt analizy. Jedną z ciekawszych kwestii, na którą Autorka zwróciła uwagę, jest zastosowanie w publikowanych tekstach cyrylicy (w odmianie bośniackiej), która jest „fundamentem serbskiej kultury narodowej” (s. 56). W dalszej części rozdziału w centrum zainteresowania stanęło 4 analizowanych w pracy poetów: Osman Đikić, Avdo „Srbin” Karabegović, Avdo Karabegović Hasanbegov i Omer-beg Sulejmanpašić Despotović. Autorka stwierdziła, że „czynniki, które rozbudziły serbskie uczucia narodowe wśród członków drugiej generacji oraz motywy, jakie skłoniły ich do agitacji na rzecz serbskości, nie zawsze pozostawały jasne” (s. 65). W mojej opinii można się domyślić, jakie są korzenie ich serbskości, gdyż wszyscy, w mniejszym czy w większym stopniu, byli związani z muzułmańską emigracją w Stambule i w Belgradzie, która, jak autorka pisze, „wypuściła w świat generację proserbsko zorientowanych wyznawców islamu” (s. 60). W tymże rozdziale zawarte jest również doprecyzowanie istoty i celów analizy zaprezentowanej w rozdziale trzecim i czwartym. Interesujące jest, że jako uzasadnienie do badania nad turczyzmami w języku poetów autorka przyjęła, iż pokazują one stosunek poetów muzułmanów do własnego dziedzictwa i serbskości (s. 68). Dalej znalazło się stwierdzenie, że jako najważniejszym celem analizy jest zbadanie czym była w wyobrażeniu badanych twórców serbska tożsamość narodowa, aby osiągnąć ten cel konieczne było wyodrębnienie słownictwa, które poeci stosowali w swoim dyskursie do konstrukcji obrazu serbskiej tożsamości, także „wskazanie jak zostało ono semantycznie wyprofilowane ze względu na kontekst historyczny towarzyszący publikacji wierszy” (s. 72).

Cały rozdział drugi należy ocenić wysoko. Autorka wykazała się niezwykle bogatą wiedzą, rozumieniem bardzo złożonej sytuacji polityczno-społecznej i kulturowej, do tego, dodała bogaty komentarz własny, postawiła logiczne pytania, sformułowała ciekawe hipotezy, tezy, założenia. Rozdział ten stanowi jeden z istotniejszych komponentów pracy.

Kolejne dwa rozdziały stanowią sedno pracy, ponieważ obejmują analizę materiału źródłowego w postaci utworów 4 poetów muzułmanów. Analiza została przeprowadzona zgodnie z opisaną w poprzednich częściach metodyką. W rozdziałach analitycznych poddano weryfikacji sformułowane wcześniej hipotezy oraz wyciągnięto odpowiednie wnioski.

Rozdział trzeci jest poświęcony turczyzmom w utworach poetów muzułmanów na łamach czasopism „Bosanska vila” i „Zora”. Pamiętamy, że miały one pokazać stosunek poetów do idei Serbii trzech wyznań oraz potwierdzić lub odrzucić niektóre z sformułowanych w poprzednim rozdziale hipotez. Uwzględniając znaczenie i specyfikę problemu tureckiego dziedzictwa w języku serbskim i przede wszystkim jego społeczno-polityczne aspekty w

okresie po wyzwoleniu spod panowania Imperium Osmańskiego, całkiem zasadnie autorka już na wstępie skupiła się nad pracami i stanowiskiem serbskiego językoznawstwa na temat słownictwa tureckiego pochodzenia. Pokazano tutaj zarówno sposób definiowania turcyzmów, jak i dwa główne podejścia do nich – purystyczne i bardziej pragmatyczne, które ujawniły się w zakresie leksykografii i w poglądach językoznawców jak Vuka Karadžicia, Đorđe Popovicia i in. W dalszej części analizie poddano wszystkie wyrazy tureckiego pochodzenia, które znalazły się w utworach badanych 4 poetów, przy tym wyjaśniono etymologię i znaczenie wyrazu, podano jego serbski ekwiwalent oraz zasygnalizowano ewentualną wariantowość formy, także sprawdzono obecność lub brak badanego leksemu w ówczesnych słownikach serbskich. Zawarta w tejże części informacja jest rzetelna i bardzo rozbudowana. Analiza ujawniła bardzo ciekawą sytuację wskazującą na dwa typy podejścia do turcyzmów ze strony badanych poetów: rezygnacja z tureckiego słownictwa (u większości - „Srbina” Karabegovicia, Sulejmanpašicia Despotovicia i Karabegovicia Hasanbegova) lub wykorzystanie turcyzmów w szerokiej skali (w twórczości Đikicia). Analiza wyraźnie pokazała, że w tekstach trzech poetów dominowało podejście purystyczne, gdyż „na łączną liczbę pięćdziesięciu siedmiu wierszy omawiani poeci użyli jedynie trzynaście turcyzmów” (s. 105). Z tego wyciągnięto wniosek, iż Sulejmanpašić Despotović oraz Karabegoviciowie („Srbini” i Hasanegov), opowiedzieli się za serbskim dziedzictwem literacko-językowym i podjęli próbę ujednolicenia języka muzułmanów oraz prawosławnych, a to oznaczało, że język „Serbów trzech wiar”, według nich, miał się opierać na „fundamentach słowiańskich” (s. 107). Natomiast silną obecność turcyzmów w poezji czwartego poety – Đikića, który w 28 utworach użył ogólnie aż 148 turcyzmów, zinterpretowano jako dążenie do połączenia kultury serbskiej z kulturą muzułmańską oraz przeciwstawienie się tendencji purystycznej, uznano również za wyjątek (s. 143). Należy docenić fakt, że autorka zaangażowała się we własną ocenę dorobku Đikicia, uznając go za pozytywny wkład we wzbogacenie języka serbskiego o słownictwo tureckie oraz w zjednoczenie obu kultur (serbskiej i islamskiej).

Zaprezentowaną w rozdziale trzecim analizę ocenić można jako umiejętnie przeprowadzoną, według jasnych kryteriów i na podstawie bogatego materiału językowego. Można ją uznać także za ważny punkt na drodze do osiągnięcia wyznaczonych celów. W związku z omawianym tutaj problemem można również postawić pytanie o zasadność poszukiwania bezpośredniej zależności między obecnością bądź nieobecnością turcyzmów w utworach a stosunkiem ich autorów do idei serbskiej jedności. Jak ogólnie wiadomo i jak również autorka bardzo kompetentnie pokazała w części wstępnej tego rozdziału, problem tureckiego dziedzictwa w języku narodów bałkańskich jest bardzo złożony, wielomiarowy. Aż

do chwili obecnej we wszystkich językach bałkańskich nadal funkcjonuje znaczna warstwa słownictwa tureckiego pochodzenia. Większość leksemów jest częścią języka potocznego, są to zazwyczaj wyrazy o mocnej ekspresji (częściej negatywnej), z tego powodu pełnią w języku specyficzne funkcje stylistyczne, które nie są możliwe do wyrażenia środkami języka rodzimego (autorka pokazała to przy analizie turcyzmów w poezji Dikicia). Wobec tego, czy nie należałoby przyjąć, że użycie turcyzmów, choćby w określonych przypadkach, jest motywowane względami *stricte* językowymi, nie zaś politycznymi czy ideologicznymi?

Rozdział czwarty proponuje analizę zawartego w języku obrazu Serba muzułmanina, który ujawnia dyskurs poetów wyznających islam na łamach czasopism „Bosanska vila” i „Zora” (s. 145 - 185). Obiektem analizy tutaj są utwory, w których autorzy zaprezentowali podstawy serbskiej tożsamości - swojej i całej ludności muzułmańskiej Bośni i Hercegowiny. Ogląd tytułów analizowanych utworów dał podstawę autorce wysunąć wniosek, iż pojęcie *Srpstvo* (‘serbskość’), które jest fundamentem serbskiej ideologii narodowej, pełni w nich pierwszorzędą rolę i jest hiperonimem pojęcia *Serba muzułmanina*, a eksplikujący go leksem stanowi centrum pola semantycznego twórczości poetów. Z tego powodu ujawnienie profilu tego pojęcia u poszczególnych autorów (czyli pokazanie specyficznego dla konkretnego autora ujmowania pojęcia) oraz zaprezentowanie językowego obrazu Serba muzułmanina stało się celem analizy, która została przeprowadzona zgodnie z opisaną we wstępnej części pracy metodologią. Po takich ustaleniach, które, moim zdaniem, były absolutnie niezbędne, autorka przystąpiła do analizy, która obejmowała wybrane utwory 4 autorów i została przeprowadzona jednolitym modelem badawczym.

Najpierw zaprezentowano profil pojęcia *Srpstvo* i językowy obraz „Serba muzułmanina” w utworach „Srbina” Karabegovicia. W centrum uwagi znalazły się 3 wiersze: *Srpstvu*, *Svojoj braći* i *Pjesme moje*, w których obecne są leksemy z pola semantycznego pojęcia *Srpstvo* i implikują serbską przynależność, są to: *rod*, *sreća*, *slava*, *ljubav*, *sloga*, *braća*, *sudba*, *domovina* i in. Tutaj mieszczą się także powodujące negatywną konotację leksemy *dušman* i *ropstvo*, które miały pokazać stosunek poety wobec Monarchii Habsburskiej. Podczas analizy, posługując się aparatem pojęciowym teorii językowego obrazu świata, autorka pomyślnie wyodrębniła kilka faset pojęcia *Srpstvo*, które badane leksemy konstruują znaczeniowo, wśród nich: faseta wartości, faseta zagrożenia, faseta trójwyznaniowości, faseta terytorium, faseta miejsce zamieszkania i in.

Identycznym sposobem analizowano utwory Sulejmanpašicia Despotovicia, obiektem analizy stały się utwory: *Srpstvu*, w którym leksemy *prošlost*, *slava*, *junaci* i *ljubav* wypełniły treściowo fasetę wartości, a *braća* i *krv* prezentujące fasetę pochodzenia; wiersz *Želja*, gdzie

pojęcie *Srpstvo* występuje jako hiperonim określeń typu *srpski svijet*, *srpski rod*, *krv*, a leksem *ropstvo* - w roli antonimu *Srpstvo*; wiersz *Leti pjesmo!*, w którym najbardziej charakterystyczne okazało się, według autorki, skojarzenie *krv* z czasownikiem *vezati* oraz obecność wyrazów *sreće* i *bratskog gleda* prezentujących fasetę wartości; wiersz *Njoj*, gdzie godna uwagi okazała się obecność wyrazu *čedo* i obrazu dziecka jako symbolu zgody oraz leksemu *otadžbina* prezentującego fasetę miejsca zamieszkania pojęcia *Srpstvo*.

Z twórczości Osmana Đikicia do analizy wybrano wiersze *Pozdrav domovini*, *U tuđini* oraz *U domovini*. Interesujące jest, że w pierwszych dwóch utworach nie stwierdzono obecności serbskiego kontekstu znaczeniowego, czyli brak jakiegokolwiek eksplikacji czy implikacji serbskiej tożsamości. Występujące tutaj leksemy typu *majka*, *rod*, *dom*, *bratac* słusznie oceniono jako nawiązujące do lokalnej społeczności Hercegowiny, z którą związany był poeta. Autorka przyznała, że sprawiło to pewne trudności interpretacyjne, którym spróbowała sprostować, w mojej opinii nie do końca skutecznie, sięgając po znajdujące się poza tekstem fakty, na podstawie których stwierdziła, że „Nieobecność serbskiego kontekstu znaczeniowego nie jest przeszkodzą w interpretacji wiersza, ponieważ wiemy, iż Đikić był sympatyzującym ze stroną serbską wyznawcą islamu, który za pośrednictwem swojej poezji chciał nakłonić muzułmanów do współpracy z Serbami” (s. 167). Tymczasem nie umknął uwadze autorki diametralnie inny stan rzeczy w kolejnym wierszu – *U domovini*, gdzie leksemy *majka*, *dom*, *junačka krvca*, *slava* itp. już eksplicytnie powiązane są z serbskością.

W kolejnej części rozdziału przedstawiono profil pojęcia *Srpstvo* i obraz Serba muzułmanina w twórczości Karabegovicia Hasanbegova. Wybrano wiersze *Preko gora*, *Kosovkinja* i *Vrline suze*. W pierwszym utworze omówiono funkcje leksemów *srbinski brat*, *Herceg-Bosna* i *otadžbina*, które wypełniają treściowo fasetę terytorium, prezentujący aspekt biologiczny leksem *domak* oraz *slava*, który nawiązuje do fasety dziedzictwa historycznego. Uważam za słuszne przytoczenie do analizy utworu *Kosovkinja*, w którym Hasanbegov odniósł się do mitu kosowskiego. Wedle autorki, pokazując kosowską dziewczynę jako zapłakaną rusałkę, poeta alegorycznie opowiedział się za wierzeniami ludowymi (folklorem) jako wspólną muzułmańsko-serbską przestrzenią kulturową. Należy przyznać, że podobna teza jest uzasadniona. W wierszu *Vrline suze*, jak w niektórych poprzednio analizowanych utworach, zwrócono uwagę na pojawienie się postaci Boga oraz motywu grzechu. Im poświęcono kolejny podrozdział tego rozdziału.

Analityczną część rozdziału kończy podrozdział pt. *Językowy obraz islamu w utworach czterech poetów muzułmańskich*. Ten punkt uzupełnia poszukiwania cech obrazu Serba muzułmanina, tym samym stanowi integralną część przeprowadzanej analizy. Autorce udało

się uchwycić najbardziej istotne przesłania autorów, w tym ideę jednego uniwersalnego Boga, czyli istoty będącej przedmiotem wspólnego kultu religijnego chrześcijan i muzułmanów, na którym tle religia muzułmańska już nie uchodzi za obcą. Należy zauważyć, że dociekania autorki nie zaprzestały na powyższym wątku, a doprowadziły również do innych interpretacji idei jednego Boga w poezji badanych poetów. Jedną z tych interpretacji w sposób uzasadniony łączy tę ideę z zaistniałym w serbskim (i nie tylko w serbskim) narodowym dyskursie stanowiskiem o krypto-chrześcijaństwie wyznawców islamu, które stanowisko idea uniwersalnego Boga miała potwierdzić.

Rozdział IV kończy komentarz podsumowujący, który ma bardzo istotne znaczenie, ponieważ zawiera najważniejsze wnioski z przeprowadzonej analizy dotyczące zarówno odrębnych dominujących u każdego z badanych poetów wątków i założeń, jak i łączących ich idei i wyobrażeń. Ciekawy, istotny i w pełni uzasadniony jest wniosek o zbieżnej wizji serbskości opierającej się na kilku kryteriach (biologicznym, kulturowym, terytorialnym i konfesjonalnym), które stanowią różne aspekty językowego obrazu Serba muzułmanina. Autorka zinterpretowała ten obraz jako tworzący nową wizję muzułmanów i jako otwierający przestrzeń do zgody, solidarności i współpracy. Powyższa ocena jest logiczna i argumentowana. Na akceptację zasługuje również ocena, że badani poeci pełnili wyjątkową rolę „apostołów porozumienia ponad wyznaniowego” (s. 186), jakie rzadko spotykane w dziejach Półwyspu Bałkańskiego.

W *Zakończeniu* (s. 190-192) autorka potwierdziła swoje umiejętności dokonania ogólnego oglądu i syntezy. W tej krótkiej części uznano za stosowne przypomnienie jedynie kilku kwestii, wśród nich: miejsca twórców muzułmanów w ruchu narodowo-politycznym Serbów bośniackich i przyczyny pojawienia się ich utworów na łamach lokalnych czasopism; preferowania przez nich leksemu *brat* zamiast wyrazu *Srbi muhamedanske vjere* jako wyrazu dążenia do konsolidacji i ocieplenia historycznie powstałego i utrwalonego (np. przez Njegosia) negatywnego obrazu muzułmanów; dowodów autoserbizacji poetów muzułmanów, na przykład poprzez ich stosunek do tureczków.

Od strony formalnej i pod względem języka i stylu tekst, z wyjątkiem kilku bardzo drobnych technicznych niedociągnięć, nie budzi żadnych zastrzeżeń. Wykaz bibliograficzny jest bogaty, pełny, źródła materiałowe są opisane prawidłowo, obecne są aneksy zawierające materiał zdjęciowy. Gorąco polecam opublikowanie tekstu rozprawy w postaci książki, przedtem jednak zaproponowałbym niektóre poprawki i uzupełnienia. W mojej opinii należałoby pomyśleć o uzupełnieniu tytułu pracy, żeby bardziej dokładnie odzwierciedlała treść pracy, na przykład poprzez dodanie wyrazu „w Bośni i Hercegowinie”, t. j.: *Językowy obraz*

„Serba muzułmanina” w serbskim dyskursie politycznym i publicystycznym w Bośni i Hercegowinie (od przełomu XIX i XX wieku do wybuchu I wojny światowej). Niewątpliwie praca zyskałaby także, gdyby autorka opracowała i zamieściła bardziej rozbudowaną kognitywną definicję pojęcia *Serba muzułmanina*. Powyższe propozycje oraz sformułowane w recenzji inne uwagi i pytania w żaden sposób nie pomniejszają walorów i nie obniżają wysokiej oceny pracy, a służą jedynie do udoskonalenia tekstu.

Konkluzja

W swojej rozprawie doktorskiej Pani mgr Monika Skrzyszewska zajęła się problematyką bardzo interesującą, ważką, złożoną i dotąd nierozpracowywaną. Badania wymagały szerokiej wiedzy interdyscyplinarnej oraz specjalnego przygotowania metodologicznego z zakresu lingwistyki i etnolingwistyki kognitywnej. Analiza bogatego materiału badawczego w postaci utworów poetyckich została przeprowadzona bardzo umiejętnie, ze zrozumieniem i z bogatą erudycją. Autorka wykazała się własnym punktem widzenia i mocną argumentacją przy stawianiu hipotez, interpretacji faktów i sformułowaniu wniosków. Po zapoznaniu się z pracą doktorską konstatuje, że stanowi ona dzieło oryginalne, które znacznie poszerza wiedzę o badanym obiekcie i uzupełnia zasób narzędzi badawczych. W związku z tym stwierdzam, że tekst rozprawy doktorskiej spełnia wymagania stawiane pracom doktorskim i określone w art. 13 pkt. 1 Ustawy z dnia 14 marca 2003 o stopniach i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki i z pełnym przekonaniem wnioskuję o dopuszczenie Pani mgr Moniki Skrzyszewskiej do dalszych czynności przewodu doktorskiego.

Petar Sotirov